

90 СААСТААХ ТЫЙННААХ ТУОҢУ

I Хомустаах балыһатыгар киирдэҕим күн сарсыннытыгар сиэстэрэлэр эттилэр: «Манна Турунтаева Елена Петровна диэн 90 саастаах партизанка нуучча эмээхсинэ сытар. Соҕотох быһыылаах, ким да сылдыбат, тэһийбэт быһыылаах. Дьэ, бука, элбэҕи билэрэ буолуо, ол дьыллардааҕы түрбүөннээх кэмнэр тыыннаах туоһулара буоллаҕа дии. Киирэн кэпсэтэрин буоллар», — диэн.

Кырдьык, кыайан кэпсиир туруктаах буоллаҕына истиэххэ, ыйыталаһаахха син этэ дии санаан баран, палата аанын тонсуйабын. «Киир», — диэн эппиэт кэнниттэн палата аанын аһан өнөйөн көрдүм, аан аттынааҕы оронго кырдыаҕас баҕайы буолан баран сырдык сэбэрэлээх, кыра соҕус нуучча эмээхсинэ токуллан сытар эбит. Дорооболостум. Онуоха, хап-сабар туран, оронугар олорон дорооболосто.

Мин кини төрдүн-ууһун, хантан сылдыарын, ким-туох дьоннордообун ыйыталастым. Онно барытыгар хоп курдук хоруйдаата. Онтон эр ылан кини Саха сиригэр, чуолаан Дьокуускайга бастакы революционер хамсааһыннары төһө өйдүүрүн туоһуластым. Онуоха Елена Петровна оҕо эрдэбинээҕи кыһалҕалаах олобун, бастакы миитиннэр, собостуопкалар тустарынан кэпсээн иһэн:

— Бэйи, мин барытын ситимнээн толору кэпсиэ суохпун. Миэхэ кумааҕы уонна уруучука биэрдэргинтуту өйдүүрбүнэн суруйан биэриэхпин сөп этэ, — диэтэ. Онон мин кумааҕы уонна уруучука биэрдим.

Суругуттан сыаналаатахха, 90 саастаах киһи диэтэххэ, элбэҕи өйдүүрүн сөҕө санаатым.

Быйылгы Улуу Октябрьскай Социалистическай революция 70 сыла, биһиги биир дойдулаахпыт М.К. Аммосов төрөөбүтэ 90 сыла туолар үбүлүөйдэрдээх сылыгар манньк тыыннаах туоһу кэпсээнин хаһыатынан нөнгүө билиһиннэрэр интэриэһинэй буолуон сөп диэн санааҕа кэллим.

1897 с. Туймаада улуу хочотун собуруу Ытык хайатын тэллэбэр абыайах собус дьиэлээх Табаҕа дэриэбинэтигэр Петр уонна Анастасия Лобановтар кэргэннэригэр олунньу 14 күнүгэр бу Елена диэн кыыс төрөөбүт эбит. Бу дьон икки уол уонна икки кыыс оҕолоохтор эбит. Олохтоох баайга сайынын от оттоон, бурдук ыһан, хомуйан, кыһынын сүөһү көрөн үлэлээн айахтарын ииттэн олорбуттар. Кэлин уһун кураан сыллар буоланнар от-бурдук үүнүүтэ мөлтөөн айахтарын ииттэр хамнаһы аахсыбат буолбуттар. Ол иһин 1913 сыллаахха Дьокуускай куоракка аҕалара Бүөтүр болуотунньугунан, 16 саастаах Елена дьиэ көрөөччүнэн, быраата Михаил типографияҕа үлэли киирбиттэр. Оннук үлэли сырыттаһтарына 1917 сыл олунньутугар Россияҕа революция буолбут, ыраахтааҕы бөрөстүөлүттэн күрээбит үһү, былаас уларыяр үһү диэн үөрүүлээх сурахтар иһиллэллэр. Оттон аны Дьокуускай куоракка сотору-сотору мунньахтар, миитиннэр буолуталыылар.

Араас араатардар ыраахтааҕы былааһын суоллуутун, революция сыалын, көнүл олох кэлбитин туһунан араастаан кэпсииллэр. Елена бастаан ийэтинээн оннук аһаҕас миитиннэргэ дьон тугу кэпсииллэрин, онтон кэлин дьүөгэлэрин кытта сылдьан истэрэ. Онно тугу истибитин аҕатыгар кэлэн кэпсиирэ. Биирдэ Серго Орджоникидзе тыл этэрин кэрэхсээн истибиттээх.

Елена дьиэ көрөр баайдарыттан уурайан телефон станциятын бас билэр баайга үлэлииргэ быһаарыммытын аҕатыгар эппитин аҕата утарбатах. Кыыс хас да күн улаханлык кыһаллан туран үөрэммит. Онтон бэрэбиэргэ кэнниттэн 40 солк. хамнастаах телефонистка дуоһунаһыгар ылыллыбыт. Хас да кыыс буолан үлэлээбиттэр. Оччолорго телефонунан кэпсэтиигэ нүөмэр диэн суох, телефоннаах ыал араспаанньатынан ыныраллар эбит. Аны Елена ардыгар доҕотторун кытары кистэлэн куруһуоктарга сылдьар буолбут.

1918 с. почта, телеграф о.д.а. сорох тэрилтэлэр оччотооҕу Саха уобалаһын буржуазнай салалтатын дьаһалын утары, сокуоннайа суох үлэтиттэн үүрүллүбүт табаарыстарын үлэбэ төттөрү ылларар соруктаах бүттүүн уопсай собостуопканы биллэрбиттэрэ. Ити сыл собостуопкалар, демонстрациялар сотору-сотору буолаллара. Буржуазнай былаастар собостуопка сорох салайааччыларын, большевиктары тута-тута хаайталыылар. Елена, оннук собостуопкалартан биирдэстэригэр доҕотторун кытары революционнай ырыалары ыллыы-ыллыы табаарыстара хаайылла сытар түрмэлэригэр тийиэн кэлбиттэрин, онно хаайыы иһиттэн эмиэ кинилэргэ хардаран революционнай ырыаны ыллообуттары, 32 хаайыы харабыллара кинилэри ытыалаары саанан куттаабыттарын уонна онно Бубякина Мелания Матвеевна диэн кырдыа баран эрэр дьахтар саал былаатын сүөрэн, сонун нэлэккэйдэнэн баран түөһүн арынан туран түрмэ харабылларыгар: «Оҕолоор, бэйэҕит кырдыаҕас ийэҕитин, миигин саапкаккаҕыт ытын! Эһиги ким былааһын көмүскүүргүтүн билэҕит дуо?! Баччаанна диэри эксплуататордар хабалаларыгар сылдьаргытыттан салҕа

иликкит дуо? Чэ, ытын!», — дии-дии хаһытаабытын чуолкайдык өйдүүрүн кэпсээбитэ.

Ол демонстрацияца баралларыгар кистэлэн соруудабы толорон городскойдар полицияны ынгырбатыннар диэн телефоннарын кабелин быһан кэбиспиттэр. Ону телефоннай станцияны бас билээччи уорбалаан сарсыныгар кыргыттары, ол иһигэр Еленаны эмиэ, үлэлэриттэн устуталаан кэбиспит. Аанга харабыл туруорбут уонна бирикээс таһааран ыйаабыт.

Елена убайа Михаил үлэлиир типографиятыттан большевиктар кистэлэн типографияларыгар шрифтери таспытын билэннэр эмиэ үлэтиттэн устубуттара. Онон иккиэн Табаҕаҕа ийэлээх аҕаларыгар тахсан олорбуттар. Дьонноро биир аттаах, биир ынахтаах этилэр. Кыра бурдук, оҕуруот аһын ыһынар сирдээхтэрэ. Онон эбинэн олорбуттара.

Табаҕаҕа бастаан Дьокуускай оборонатын тэрийэргэ соруудахтанан И.Я. Строд этэрээтэ кэлбитэ. Кини олохтоох эдэр ыччаттары, кыргыттары ким тугу сатыырынан көмөлөһөллөрүгэр ынгырбыт. Онуоха Елена дьүөгэтинээн Тася Синицыналыын бараннар саллааттар танаастарын сууйаллара, абырахтыыллара, буфет тэрийэн аһаталлара. Сэрии буолбутугар окуопа хаһыытыгар сылдыбыттара уонна санитаркаларга көмөлөһөн бааһырбыт саллааттары бэрэбээскиилиллэрэ. Дьокуускайы босхолооһун кэнниттэн атырдыах ыйыгар Колчак этэрээтэ кэлэн олохтоох баайдары кытта куомуннаһан былааһы былдыаан, бириэмэннэй правительствоны олохтообуттара. Ол былаас уһаабатаҕа. Олохтоох кыһыл этэрээт кистэлэцтшэн күүс мунньунан баран 1919 сыл ахсынньытыгар бириэмэннэй правительство былааһын суулларан сэбиэскэй былааһы иккиһин олохтообута.

Елена 1921 сыллаахха Строд этэрээтигэр сылдьан бэһис армия оһуобай 10-с этэрээтин (ЧОН) байыаһыгар чекист Турунтаев Борис Яковлевичка кэргэн тахсыбыт. Борис Яковлевич партия соруудабынан Бүлүүгэ барар буолбутугар Елена барсар. Борис Яковлевич Бүлүүттэн Орто Бүлүүгэ разведкаҕа баран иһэн бандыыттар тоһуурдарыгар түбэхэн 1922 сыллаахха кулун тутар 22 күнүгэр, баара эрэ 25 саастааҕар, өлбүтэ, Ол кэмнэ Елена 20 хонуктаах кыһыл оҕолоох хаалбыта.

Ити кэмнэ Бүлүүгэ Канин диэн баһылыктаах үрүн баанда кэлэн куораты төгүрүйбүт уонна аҕыйах киһилээх кыһыл этэрээти бэринэргэ ультиматум түһэрбит. Онуоха кыһыл этэрээт командира: «Командир билигин суох, үс хонугунан кэлиэҕэ, онуоха диэри күүтүн», — диэн хардарбыт. Канин ону итэҕэйэн үс суукканы быһа күүппүт. Дьинэр, ити үс хонук обороналанарга бэлэмнэниигэ наада этэ. Үс хонон баран кыһыл этэрээтэ бэринэр санаата суоҕун туһунан суругу үрүгүнэргэ ыппыттар. Канин баандата төхтөрүйэ-төхтөрүйэ хаста да атаакалаан көрөр. Кыһыл этэрээт даҕаны саатын сэбэ

абыаан бааһырбыта-өлбүтэ элбээн иһэр. Онон дьахталлар кытта саа тутарга күһэллибиттэрэ. Дьолго Дьокуускайтан Строд уонна Редников этэрээттэрэ кэлэн баанданы үлтү сынньыбыттара. Дьокуускайга төннөллөрүгэр дьахталлары, оҕолору илдэ барар буолбуттара. Елена оҕотунаан кинилэри кытта кэлсэн Табаҕа тахсан дьонугар олорбут.

Елена онно кэлэн Вера Синеглазованы, Настя Середкинаны, Рая Цугели о.д.а. билсибитэ. Кинилэр сорудахтарынан Елена малы кэрийэн агитациялыыр үлэни ыппыта. Дьону ааҕарга-суруйарга үөрэппитэ. Дьүөгэлэрин кытта элбэх миитиннэргэ, мунньахтарга сылдьара. Онно кини Максим Аммосов тыл этиитин элбэхтик истибитэ.

— Максим Кирович аудиториятыттан көрөн сороҕор нууччалыы ыраастык, сороҕор уу сахалыы киһи болҕомтотун тардар гына боростуой, өйдөнүмтүө тылынан Саха сиригэр урукку олохун ыарахаттарын, баайдар саха дьаданытын хайдах көлөһүннээн олорбуттарын, сэбиэскэй былаас туох сыалы-соругу туруорунарын, инники олохпут хайдах буолуохтааҕын туһунан дьон наһаа болҕойон истэллэрэ. М. Аммосов тыл атэр буоллаҕына киһи өрүү элбэх буолара, — диэн кэпсиир Елена Петровна.

Ытык киһибит Елена Петровна 90 сааһын туолуутун I Хомустаах балыыһатын үлэһиттэрэ уонна эмтэнээччилэрэ бэлиэтээн миитин онордулар. Елена Петровна олорон ааспыт олохун туһунан долгуйан туран кэпсээбитэ, балыыһа коллективыгар ыарыһахтарга бу көрсүһүүнү тэрийбиттэрин иһин ис сүрэхтэрин махтаммыта.

— Мин бу 90 сааспын туолан эһиги ортобугутугар олорорбуттан олус үөрэн, саамай дьоллоох киһинэн аабынабын. Сэрии, олох ыарахаттарын барытын көрбүт, билбит уонна бу бүгүҥнү дьоллоох олох тутуутугар бэйэм кыра да буоллар сэмэй кылааттаах буоламмын, сэриитэ суох манньк көңүл дьоллоох олох өрүү баар буоларыгар баҕарабын, — диэн этиитин түмүктээбитэ.

Елена Петровна Турунтаева пенсияҕа тахсыар диэри Бүлүүгэ 18 сыл, Дьокуускайга 17 сыл устата араас кэмнэргэ энкилэ суох телефонистканан үлэлээбитэ. 1975 с. кулун тутар 10 күнүгэр Саха АССР Министрдерин Сэбиэтин уурааҕынан Елена Петровна Турунтаева олохтоох суолталаах персональнай пенсионерка буолбута.

«Ленин суола» хаһыат 1987 с. ыам ыйын 9 к.